

Те, що ми, принаймні я, зазвичай називаємо твердою пам'яттю — спогадами про подію, якусь сценку чи факт, що якось закарбувалися в нас і в такий спосіб урятувалися від забуття, насправді є нескінченним переказом тієї самої історії, що в процесі переказування постійно змінюється. Людина — арена боротьби сили-силенної емоційних сплесків, часом протилежних і несумісних, тому неможливо сприйняти своє життя повністю, як воно є, і зберегти душевний спокій. Я думаю, в цьому і полягає одне з завдань оповідача — підлатати тут і там і досягти емоційної цілісності історії. Хай би що там було, коли ми говоримо про минуле, кожне наше слово,— неправда.

Вільям Максвелл. Бувай, побачимося завтра

Частина перша ПІВНІЧНЕ МОРЕ

Розділ 1 ПІД ОПІКОЮ БОГОМОЛЬЦІВ І ДАВНІХ ПОДРУГ

Мама Джека Бернса завжди казала, що її син почав акторську кар'єру з пелюшок. Джекові з його дитинства найяскравіше запам'яталися ті моменти, коли йому нестямно хотілося взяти маму за руку. Ніякого вдавання — йому справді цього дуже хотілось.

Звичайно, людина починає по-справжньому запам'ятовувати події лише років з чотирьох-п'яти — та й то з того часу залишаються лише уривки спогадів, а часто і таке, чого насправді не було. Джек добре пам'ятав, як йому вперше захотілося взяти маму за руку,— але можна впевнено сказати, що це був не перший, а сто перший або навіть двісті перший раз.

Коли перед вступом до школи Джек проходив тестування, виявилося, що його словник значно багатший, ніж в однолітків. Нічого дивного — він був єдиною дитиною у матері-одиначки і його співрозмовниками переважно були дорослі. Педагоги в першу чергу зазначили інше — надзвичайні здібності до запам'ятовування послідовності подій; у три роки він демонстрував рівень дев'ятилітніх. А в чотири з'ясувалося, що увагою до дрібниць — наприклад, хто як одягнений, як називаються вулиці, що він ними гуляє, і таке інше — і розумінням лінійності часу Джек зрівнявся з одинадцятирічними.

Для Аліси, мами Джека, всі ці результати виявилися повною несподіванкою — вона ж бо вважала його неуважним, навіть трохи недорозвиненим як на його вік, не живе, а спить на ходу, та все мріє.

Проте восени 1969 року, коли Джекові виповнилося чотири і до школи йому було ще зарано, мама пішла з ним гуляти по Форест-Гілл, досить затишному району Торонто. Коли вони дійшли до рогу вулиць Пиктголл

і Хатчингс-Гілл-роуд, мама показала йому школу. Звідти, сказала Аліса, зараз виходитимуть дівчатка.

У школі Святої Хільди (так тоді називався цей заклад) навчалися дівчата від дитячого садка до тринадцятого класу (його ще не відмінили в Канаді в ті часи). Аліса вирішила, що саме тут Джек почне навчатися — незважаючи на те, що він хлопчик. Вона дочекалася, коли відчиняться шкільні двері і звідти повалить юрба дівчаток — одні охайні, інші не дуже, одні з сяючими очима, інші похмурі і ображені на весь світ, одні гарненькі, інші так собі — і тоді виклала Джеку новину:

— Наступного року тут будуть навчати й хлопчиків — але тільки до п'ятого класу.

Джек стояв як укопаний. Це ж треба! Повз нього зліва і справа йшли дівчатка, деякі навіть великі і голосисті. Усі до одної у шкільній формі — потім Джекові не раз думалося, що йому ходити в ній до кінця життя, до могили, — сірі светри, малинові жакети, білі блузки матроського крою.

— Кількість місць обмежена, та вони тебе візьмуть, — сказала мама Джеку. — Я про це подбаю.

— Як? — спитав Джек.

— Я ще цього не знаю, — відповіла Аліса.

Дівчатка носили сірі плісировані спідниці і сірі гольфи, «доколінки», як їх називали в Канаді. Джек уперше бачив стільки оголених дівчачих ніг. Він ще не розумів, який внутрішній моторчик змушував дівчаток скочувати гольфи як не до щиколоток, то принаймні нижче литок, і це робили всі, незважаючи на шкільне правило, згідно з яким «доколінки» треба було натягувати до колін.

Окрім того, Джек Бернс помітив, що дівчата його не бачать, дивляться крізь нього, наче його тут і нема. Але одна не пройшла повз — трохи старша за інших, уже є стегна і навіть груди, і повні губи, точнісінько як у Алісі. Вона подивилася Джекові прямо в очі, ніби не в змозі відвести погляд.

Джекові було всього чотири, і він не міг розібрати — чи то він не може відвести від неї погляд, чи то вона потрапила у пастку і не може дивитися в інший бік. Хай там як, з виразу її обличчя відразу стало ясно: вона щось таке зрозуміла, щось таке вгледіла або розпізнала — і Джек злякався. Може, їй привиділось, який вигляд він матиме, коли стане старшим, або коли зовсім виросте і буде дорослим чоловіком, і від цього видіння вона наповнилася пристрастю і відчайдушним бажанням побачити це скоріше наяву. А може, думав Джек, її переповнили жах і відраза, адже врешті-решт вона відвернулася.

Джек із мамою не сходили з місця, оточені потоками дівчаток, доки ці потоки не вичерпалися: від шуму й тупотіння не лишилось і звуку, а сміх, то радісний, то загрозливий, стих у далині. Тепле повітря ранньої осені зберегло їхній запах; Джек вдихнув і подумав, що то — парфуми. Однак у школі Святої Хільди майже ніхто з учениць не користувався парфумами; цей новий запах був їхнім власним, справжнім запахом цих дівчат. Джек так ніколи й не зміг до нього звикнути, не навчився сприймати його байдужо. Навіть коли перейшов до п'ятого класу, він не забув цього запаху.

— А чому я ходитиму саме до цієї школи? — спитав Джек у мами, коли дівчатка пішли. На вулиці не було нікого, тільки шелестіло опале листя.

— Тому що це — хороша школа, — відповіла Аліса. — І з дівчатками ти будеш у безпеці, — додала вона.

Джек, напевно, був зовсім іншої думки, бо одразу схопив маму за руку.

Тієї осені мама приготувала для Джека чимало сюрпризів. Окрім обіцянки віддати його наступного року до школи Святої Хільди і тієї прогулянки по Форест-Гілл, коли вона показала йому дівчаток у шкільній формі, що скоро зіграють у його житті таку важливу роль, Аліса оголосила, що проїде з Джеком Північною Європою в пошуках його зниклого татуся. Вона знала, в яких містах той може від них ховатись (вона так і сказала — «Ми з тобою відпрацюємо ці міста»), і от вони з Джеком відшукають його і нагадають про обов'язок перед сином і дружиною. Джек частенько чув, як мама каже: «Він відповідає за нас обох, ми ще повернемо його». Але в чотири роки Джек дійшов висновку, що тато залишив їх назавжди, а особисто його, Джека, так і взагалі ще до народження.

Джек одразу зрозумів, що мама має на увазі під «відпрацюємо». Він уже знав, ким працює його мама. Її батько був татуювальником, і Аліса успадкувала від нього цю професію; більше нічого вона робити не вміла.

Мама сказала, що в Європі роботу їй дадуть колеги; вони живуть саме у потрібних містах. Усім відомо, що Аліса навчилася мистецтва татуювання у свого батька, а він був знаменитим єдинбурзьким татуювальником (працював у портовому передмісті столиці Шотландії — Лейті). Там-то, в Единбурзі, Алісі й випало нещастя познайомитися з Джековим батьком. Там він зробив їй Джека, там потім і покинув вагітною.

Зі слів Аліси, Джеків батько поплив геть до Нової Шотландії, в місто Галіфакс. Він обіцяв забрати її туди, тільки-но знайде хорошу роботу,

але новин Аліса так і не дочекалася, зате чуток про нього дійшло цілком достатньо. Перш ніж поїхати з Галіфакса, Джеків татусь залишив там помітний слід.

При народженні Джекового батька назвали Каллум, але потім, ще студентом, він змінив ім'я на Вільям і зробився Вільямом Бернсом. Його батька звали Аласдейр, і Вільям вирішив, що одного кельтського імені на родину цілком достатньо. Вільям — доки не втік ганебно до Канади — закінчив Королівський коледж органістів, тобто був не просто бакалавром музики, а ще й мав диплом органіста. Тож Вільям і познайомився з Алісою у парафіяльній церкві Південного Лейта, де він грав на органі, а вона співала в хорі.

Здавалося б, хлопчик з гарною освітою — до університету Вільям навчався у Херіоті,— який розраховував пробитися до вищих прошарків суспільства, мав би скривитись, отримавши як першу роботу місце органіста у якомусь там Південному Лейті — районі, де мешкає переважно робітничий клас. Але Джеків татусь любив жартома казати, що то — нічого, адже Церква Шотландії платить краще, ніж Шотландська єпископальна. Сам Вільям належав до єпископальної церкви, але нічого не мав проти парафіяльної церкви Південного Лейта, на цвинтарі якої за переказами спочивають одинадцять тисяч душ, хоча надгробків там не більше трьохсот.

Біднякам не було дозволено ставити кам'яні пам'ятники. Але, як розповідала Джекові мама, ночами люди приносили на цвинтар прах померлих і крізь цвинтарну огорожу розкидали його по могилах. Джекові потім ночами снилися жахіття — ще б пак, стільки душ носяться в повітрі у пітьмі! Та церква була дуже популярна серед місцевих, можливо, саме через цю легенду; а Аліса вважала, що вона сама там померла і вознеслася на небо ще тоді, коли почала співати для Вільяма.

У парафіяльній церкві Південного Лейта орган і хор розташовувалися за спиною в парафіян. Для хористів було всього лише двадцять місць у два ряди. Чоловіки сиділи в другому, жінки — в першому. Коли служили, Вільям просив Алісу висуватися трохи вперед і ледь схилитися, щоб він бачив її всю. Вона носила блакитну сукню («як пір'я в блакитній сойки»,— говорила мама Джекові) з білим коміром. Вона закохалася в Джекового татуса у квітні 1964 року, коли той уперше сів за орган.

— Ми співали гімни на честь Воскресіння,— розповідала Аліса,— а на цвинтарі цвіли крокуси й нарциси.

Судячи з усього, непохований попіл чинив благотворний вплив на цвинтарну флору.

Аліса познайомила юного органіста, який заодно виконував обов'язки хормейстера, зі своїм батьком. У того був тату-салон під назвою «Не здавайся», що було й гаслом портового Лейта. То був перший побачено на Джейн-стріт. У ті часи, розповідала мама Джекові, через Лейт-Вокстон-стріт. Звичайно ж, мама казала, на якому боці мосту був салон, але Джек так того й не запам'ятав.

Джек пам'ятав з маминих розповідей, що вони там і жили з батьком, прямо в салоні; акомпанементом усього їхнього життя служив стукіт коліс потягів, що проїжджали повз. Мама називала це «спати на голках» — коли часи були важкі, а між війнами так і було, жити було ніде і доводилося ночувати в тату-салоні. А ще «заснути на голках» означало, що хазяїн салону вмер — і вмер прямо там; так трапилося і з Алісиним батьком. Він «спав на голках» у всіх значеннях цього виразу.

Мати Аліси вмерла при пологах, і батько — Джек ніколи його не бачив — виростив її у світі татуювань. Джек уважав, що інших таких, як його мама, більше на світі немає, тому що в неї самої не було жодного татуювання. Батько сказав їй, щоб вона не татувала себе, доки не подорослішає як слід і дещо про себе не зрозуміє; найімовірніше, він мав на увазі — не усвідомить, що в ній є міцного, такого, що не зміниться згодом.

— Тож раніше шістдесяти-сімдесяти мені татуювання не світить,— говорила мама Джекові, коли їй не було ще й тридцяти.— І поки я жива, ти теж татуювань собі не роби.

Цим вона хотіла сказати, що синові й думати не варто про те, щоб набити собі тату.

Алісин тато відразу не злюбив Вільяма Бернса, бо молодий органіст зробив собі перше татуювання в той самий день, коли вони познайомилися. Це були ноти великоднього гімну «Христос воскрес», який Вільям репетировав з Алісою; вони оперізували праве стегно органіста — тож Вільям міг би прочитати їх, сидячи на унітазі. На шкірі були тільки ноти, і той, хто хотів упізнати музику, повинен був їх прочитати — для чого йому довелося б, імовірно, сісти на сусідній унітаз.

Наносячи Вільяму його перше татуювання, батько Аліси відразу сказав їй, що той, він це точно знає, «підсяде на чорнило», стане «колекціонером» — так називали людей, які, зробивши перше татуювання або

навіть першу пару дюжин татуювань, не можуть зупинитися. Вільям, сказав Алісі батько, буде покривати себе татуюваннями, поки все його тіло не перетвориться в нотний стан, поки не залишиться ні шматочка шкіри, де не стояла б нота. Моторошне пророкування — але Аліса пропустила його повз вуха: її серце вже належало майбутньому тату-маніяку. До чотирьох років Джек Бернс знав цю історію напам'ять. Але на нього чекав ще один сюрприз. Мама, виголосивши новину про поїздку до Європи, додала:

— Якщо впродовж року ми не знайдемо твого татуса, то ти підеш до школи і ми забудемо про нього назавжди й заживемо своїм життям.

То було жахливе потрясіння. Відтоді як Джек зрозумів, що батька поруч немає — гірше від того, що той кинув сина, — вони з мамою доклали досить багато зусиль, щоб знайти тата, і Джек думав, що вони будуть шукати його все життя. Думка, що тата можна «забути назавжди», не вміщалася в його голові — там ледь вистачило місця для думки про поїздку в далеку й невідому Північну Європу; не розумів Джек і того, як важливо було для мами віддати його до школи.

А річ була в тому, що сама вона школу не закінчила. На тлі Вільяма з його університетською освітою Аліса завжди почувалася неповноцінною. Вільямові батьки викладали в початковій школі й давали приватні уроки гри на фортепіано сусідським дітям, але вважали, що професійну музичну освіту нічим замінити не можна. На їхню думку, грати на органі в якійсь парафіяльній церкві для їхнього сина було принизливо, і зовсім не тільки через класові відмінності між Единбургом і Лейтом, особливо очевидні у ті часи. Розбіжності між Шотландською єпископальною церквою й Церквою Шотландії теж багато важили.

Батько Аліси до церкви не ходив. Він віддав її до хору, щоб вона подивилася на життя за межами тату-салону; він і уявити не міг, що в церкві, а тим паче в церковному хорі, дочка зустрине свою долю — і не тільки втратить цноту, але ще й приведе свого безсоромного спокусника до нього в салон робити татуювання!

Вільямові батьки наполягли, щоб той, будучи головним органістом парафіяльної церкви, погодився стати ще й помічником органіста в старому соборі Святого Павла. Головне тут було те, що цей собор належав до Шотландської єпископальної церкви й розташовувався не в Лейті, а в Единбурзі.

Вільяма ж у соборі приваблював орган. Хлопчик сів за піаніно в шість років і до дев'яти справжнього органу навіть не торкався, але вже в сім він приклеїв над клавішами піаніно шматочки паперу, щоб було схоже

на органі регістри. Він почав мріяти про те, як буде грати на органі — не просто на органі, а на Старому Віллісі, великому органі в соборі Святого Павла.

Якщо Вільямових батьків хвилювало питання престижу, — на їхню думку, посада помічника органіста в соборі була набагато кращою, ніж головного органіста в Південному Лейті, — самого Вільяма це не обходило. Його цікавив виключно Старий Вілліс. То був знаменитий орган і ще більш знаменитий собор; акустика останнього, як Джекові пояснювала мама, забезпечила левову частину їхньої загальної слави. Джек потім не раз думав, чи не хотіла мама сказати, що в соборі фантастично звучав би будь-який орган — а все тому, що час реверберації, тобто час, за який гучність звуку падає на шістдесят децибелів, відіграє більш важливу роль, ніж якість самого інструмента.

Аліса розповідала синові, як одного разу слухала «органний марш фон» у старому соборі. То був цілодобовий концерт, судячи з усього, благодійний; щогодини або щопівгодини до інструмента сідав новий органіст. Порядок виконавців, зрозуміло, визначався корпоративною ієрархією — кращі виконавці грали в кращий час, коли слухачів було найбільше, а інші — коли в соборі й зовсім могло нікого не бути. Юному Вільямові Бернсу орган дістався за пів години до опівночі.

Собор був заповнений ледь наполовину. Найуважливішим слухачем була мама Вільяма, десь у залі сидів і наступний у черзі виконавець, який мав заступати на вахту опівночі.

Вільям, звичайно, не збирався втрачати шанс зіграти на унікальній реверберації в соборі — і тому вибрав гучну п'єсу. Якщо Джек правильно зрозумів, до чого хилить Аліса, то татусь неодмінно хотів, щоб його почули, і що більше людей, то ліпше, тому вибрав Боельманову токкату, яку Аліса називала не інакше як «натхненним усесвітнім гуркотом».

Поряд із старим собором іде вузька вуличка, на яку є окремий вихід. Тієї ночі під стіною собору на цій вуличці лежав, намагаючись якось схватитися від дощу, місцевий п'яничка, яких в Единбурзі безліч. Чи то його ноги вже не тримали, чи, може, він завжди там ночував, але жоден у світі п'яниця не засне під Боельманову токкату — навіть за межами собору.

Аліса обожнювала зображувати реакцію п'яниці.

— Ану припинить це 'лядське чортзна-що! Я тут, 'лядь, на ніч приліг поспати, 'лядь, що твій ангел, розумієш, а тут якась сука сіла за свій 'лядський орган! Цей 'лядський гуркіт перебудить, 'лядь, усіх небіжчиків!